

ҲИКОЯ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИНИ ЎСТИРИШ МЕТОДИКАСИ

*Турымбетова Замира Баймагамбетовна
Бошланғич таълим кафедраси ўқитувчиси
Нукус давлат педагогика институти, Ўзбекистон*

Аннотация: Мақола ҳикоя қилиш орқали ўқувчилар нутқни ўстириш методикасини шакллантириш, унинг ривожланиш босқичлари, тамойиллари ва қонуниятлари, ўқувчиларнинг саводхонлигини таъминлаш, уларни оғзаки ва ёзма нутқда адабий нутқ меъёрларига риоя қилиш масалаларига бағишланган.

Калит сўзлар: ҳикоя қилиш, методика, дидактик таъминот, методик таъминот, модель, ДТС, узлуксизлик, узвийлик, нутқ техникаси, нутқ маданияти, анъанавий ва ноанъанавий шакл, метод ва воситалар.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ РАССКАЗЫВАНИЯ

*Турымбетова Замира Баймагамбетовна
Преподаватель кафедры “Начальное образование”
Нукусского государственного педагогического института,
Узбекистан*

Аннотация: Статья посвящена вопросам формирования методики развития речи учащихся через рассказывание, ее этапов развития, принципов и закономерностей, обеспечения грамотности учащихся, соблюдения ими норм литературной речи в устной и письменной речи.

Ключевые слова: повествование, методика, дидактическое обеспечение, методическое обеспечение, модель, ГОС, преемственность, непрерывность, техника речи, культура речи, традиционные и нетрадиционные формы, методы и средства.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' SPEECH THROUGH STORYING

*Turimbetova Zamira Baymagambetovna
Teacher of the Primary Education department
Nukus State Pedagogical Institute, Uzbekistan*

Annotation: The article is devoted to the formation of a methodology for the development of students' speech through storytelling, its stages of development, principles and patterns, ensuring the literacy of students, their compliance with the norms of literary speech in oral and written speech.

Key words: narration, methodology, didactic support, methodological support, model, GOS, continuity, continuity, speech technique, speech culture, traditional and non-traditional forms, methods and means.

Жаҳонда глобаллашув ва интеграция жараёнлари чуқурлашаётган бир шароитда бошланғич синф ўқувчиларининг нутқини ҳар томонлама ривожлантириш методикасини такомиллаштиришга эҳтиёж кучаймоқда. Шу боис ривожланган давлатларда ўқувчилар нутқини ўстириш методикасини ривожлантириш бўйича илмий-тадқиқотлар олиб бориш долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, Жанубий Корея, Германия, Россия, Англияда фан ва таълим ютуқларини ўқув материаллари мазмунига сингдириб бориш, она тили таълим мазмунидаги асосий вазифа ўқитиш сифатини методик ошириш, она тили таълим мазмунининг узлуксизлигини ва самарадорлигини оширишга оид илғор тажрибаларни амалиётга татбиқ этишга алоҳида эътибор берилган.

Жаҳонда бошланғич таълимга эътибор, бошланғич синф ўқувчиларининг ўқувчилар нутқини ўстириш методикасини шакллантириш, дидактик таъминотининг босқичларини такомиллаштириш, бошланғич синф ўқувчилари нутқини ҳикоя қилиш орқали шакллантиришнинг интегрatív моделини такомиллаштириш, ўқувчиларининг нутқини методик таъминотини яратиш бўйича илмий-тадқиқотлар олиб борилмоқда [1]. Ҳозирда бошланғич синф ўқувчиларида ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини шакллантириш ва такомиллаштиришнинг интегрatív модели, бошланғич синф ўқувчиларида ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини шакллантириш ва такомиллаштиришнинг методик таъминоти, бошланғич синф ўқувчиларида ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини такомиллашганлиги динамикаси бўйича илмий-тадқиқотлар алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш, бошланғич таълим сифатини яхшилаш ва самарадорлигини таъминлашда моддий омиллар билан бир қаторда, бошланғич синф ўқувчиларининг ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикаси шакллантириш методикасини такомиллаштириш даражаси, салоҳияти ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бошланғич синф ўқувчиларининг ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини шакллантириш ва тадкомиллаштириш давр талабларига мувофиқ фаолият юрита олишлари учун зарур шарт-шароит яратишда бошланғич таълим тизими алоҳида ўрин тутди [2]. Бошланғич синф ўқитувчиси бошланғич таълимнинг Давлат таълим стандарти бўйича ўқувчиларнинг мантикий тафаккур қила олиш салоҳияти, ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш

методикаси ва ақлий ривожланиши, дунёқарашини коммуникатив саводхонлиги ва ўзини-ўзи англаш салоҳиятини шакллантириш, моддий борлиқ гўзалликларини ҳис эта олишга ўргатиш, нутқий фаолиятини кенгайтириш, ўқувчиларнинг эркин фикрлай олиш, ўзгалар фикрини англаш, ўз фикрини оғзаки ва ёзма равишда баён қила олиш кўникмаларини эгаллашларига эришиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелда тасдиқланган “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг такомиллаштирилган давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сон қарори таълим-тарбия соҳасини замон талабларига мос равишда такомиллаштириш, ўқитиш сифати ва самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасида таълимнинг узлуксизлиги, узвийлиги, ўқувчи шахси ва қизиқишлари устуворлигидан келиб чиқиб, уларнинг ёш хусусиятларига мос равишда ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикаси шакллантирилади [4]. Мазкур ҳикоя қилиш орқали ўқувчиларда нутқни ўстиришнинг методикаси шакллантирилади.

1.1-жадвал.

Ҳикоя қилиш орқали нутқни ўстириш маданияти

№ нутқни ўстириш маданияти нутқни ўстириш маданиятининг мазмуни

1. Ҳикоя қилиш маданияти Турли хил вазиятларда она тилида ҳамда бирорта хорижий тилда ўзаро мулоқотга самимий кириша олишни, мулоқотда муомала маданиятига амал қилишни, ижтимоий мослашувчанликни, ҳамкорликда жамоада самарали ишлай олиш қобилиятларини шакллантиришни назарда тутди

2. Ахборотлар билан ишлаш маданияти м е д и а м а н б а л а р д а н зарур маълумотларни излаб топа олишни, саралашни, қайта ишлашни, сақлашни, улардан самарали фойдалана олишни, уларнинг хавфсизлигини таъминлашни, медиатаълим саводхонлик маданиятига эга бўлиш қобилиятини шакллантиришни назарда тутди

3. Сўзлашиш, мулоқотга киришиш маданияти р у х и й , интеллектуал ва креатив ривожлантиришда сўзлашиш маданиятига риоя этиш, камолотга интилиш, ҳаёт давомида мустақил ўқиб-ўрганиш, когнитивлик кўникмаларини ва ҳаётий тажрибани мустақил равишда мунтазам ошириб бориш, ўз хатти-ҳаракатини муқобил баҳолаш ва мустақил қарор қабул қила олиш кўникмаларини эгаллашни назарда тутди

4. Ижтимоийлашув шароитида нутқий саодхонлик маданияти жамиятда бўлаётган воқеа, ҳодиса ва жараёнларни тўғри англаш ва ҳис этиш ўзининг нутқий саводхонлик бурчини билиш, унга риоя қилиш,

меҳнат ва фуқаролик муносабатларида муомала ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлиш қобилиятларини шакллантиришни назарда тутди

5. Нутқий маданиятни оширишда ватанпарварлик ҳиссини ривожлантириш ватанга садоқатли, инсонларга меҳр-оқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий қадриятларга эътиқодли бўлиш, бадиий ва санъат асарларини тушуниш, ораста кийиниш, маданий қоидаларга ва соғлом турмуш тарзига амал қилиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутди

6. Нутқ техникаси ва нутқ маданияти Нутқ маҳорати, овоз диапозони, овоз турлари, мимик ва пантомимик ҳатти-ҳаракатлардан фойдалана олиш қобилиятларини шакллантиришни назарда тутди

Ўқувчиларнинг бошланғич синфда она тили таълим мазмуни бўйича эгаллайдиган билим, кўникма ва малакалари, уларга қўйилган талаблар давлат хужжати бўлган ўқув дастурида белгилаб берилган. Шунингдек, “Она тили” фан дастурида ҳам ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш жараёни ва унинг вазифалари аниқ кўрсатилган. Дастурга кўра, биринчи синфга келган болаларнинг саводини чиқариш элементар ўқиш ва ёзишга ўргатишдан бошланади. Улар бошланғич синф давомида сидирға ўқиш ва саводли ёзиш каби адабий тил меъёрларини эгаллайдилар. Савод ўргатиш дастурида савод ўргатиш жараёни икки даврга бўлиб кўрсатилган: алифбогача бўлган тайёрлов даври ва алифбо даври. «Алифбе» дарслигига асосланган ҳолда савод ўргатиш ўқув дарслари ўқувчиларни тўрт ой давомида элементар ўқишга, ёзув дарслари ва ёзишга ўргатиши лозим. Демак, савод ўргатиш дарсларининг асосий мақсади ўқувчиларни ўзбек тилидаги барча товушлар ва ҳарфлар билан таништириш, ўқиш ва ёзиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Ўзбек тилининг бой имкониятларидан бошланғич синф ўқувчиларини баҳраманд қилиш бошланғич таълим олдида турган муҳим вазифалардан саналади. “Она тили” фан дастури тилшуносликнинг бир қанча бўлимларини қамраб олган. Бу бўлимлар ўзаро ички боғланишда бўлиб, бошланғич синфларда уларни ўрганиш тилни бир бутун тизим методи сифатида ўзлаштиришни таъминласа-да, ўзига хос мураккабликларни ҳам келтириб чиқаради. Хусусан, тилшуносликнинг “Фонетика”, “Графика”, “Орфоэпия”, “Орфография” бўлимлари материаллари бошланғич таълимда биргина “Товушлар ва ҳарфлар” бўлимига, барча сўз туркумлари биргина “Сўз” бўлимига, бутун синтаксис “Ҳап” бўлимига бирлаштирилган. Бундан ташқари, тилнинг барча бўлимларини назарий ўрганиш жараёнида лексика ва имлони ўзлаштириб бориш назарда тутилади. Бошланғич синфларда она тилини ўқитиш жараёнида тилни амалий ўзлаштиришда ўқувчилар бир қанча

қийинчиликларга дуч келаётганининг гувоҳи бўлдик. Ўқувчиларнинг бадиий матнни қайта яратиш, нутқини ёзма саводли ифодалаш талаб даражасида эмаслиги, шу нуқтаи назардан Ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Саводли ва ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш устида ишлаш жараёнида бошланғич синф ўқитувчиларининг ўқув-методик фаолиятининг асосий йўналиши ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстиришни шакллантиришдир. Бу она тилини амалий ўргатиш, мунтазам ва изчил ўргатиш, намуналар ва махсус машқлар асосида ўргатиш, нутқий хатоларнинг олдини олиш ва уларни тўғрилаш, адабий-бадиий нутқ шаклини ўргатиш орқали амалга оширилади. Ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, “Она тили” ўқув фани дастуридаги мавзуларни пухта ўзлаштирилишига ёрдам берадиган, мустақил фикр юритиш Ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикаси, фикрини эркин ифодалаш, бошқалар фикрини тинглаш, мулоҳаза юритиш, улардан энг муҳимларини ажрата олиш, ўз фикрини илгари суриш, уни далиллаш, умумлаштириш ва хулосалашга ўргатадиган, ўқувчиларда тил материалидан фойдаланишга қизиқиш уйғотадиган, унда тилдан амалда фойдаланиш эҳтиёжини юзага келтирадиган, она тили таълими самарадорлигини оширишнинг омили сифатида эътироф этилаётган илғор ўқитиш усуллари ва машқлар тизимини ишлаб чиқиш давр талабидир. Бу талабдан келиб чиқиб, она тили таълимига қуйидаги вазифалар юклатилади:

1) таълим жараёнини ташкил этувчи ўқувчи шахсига ўқув фаолияти субъектлари сифатида ёндашув;

2) ўқувчининг она тили таълим жараёнига ижодий ёндашувини таъминлаш;

3) бошланғич синф ўқитувчиларнинг она тили ўқитишнинг такомиллаштирилган анъанавий ва ноанъанавий шакл, метод ва воситаларидан фойдаланиш кўникмаси ва малакасини ўстириб бориш;

4) “Она тили” дарслари лойиҳасининг ҳар бир босқичига тил бирликлари устида ишлашни мунтазам сингдириш;

5) ўқувчиларнинг тилни амалий ўзлаштиришлари учун лексик-грамматик машқ топшириқларини бажариш усуллари такомиллаштира бориш;

6) ўқувчилар фаолиятини, ўзлаштириш даражасини доимий ўрганиб бориш, натижаларини таҳлил қилиш, юзага келган муаммоларни бартараф этиш чораларини белгилай олиш.

Такомиллаштирилган ва ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстиришга таянилган ДТС нинг мақсади – умумий ўрта таълим тизимини мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар,

ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига асосланган ҳолда ташкил этиш, маънавий баркамол ва интеллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат [5].

Бугунги кунда, бошланғич синф ўқувчиларининг “Она тили” дарсларида ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини шакллантиришнинг асосий мақсади – ёш авлодни ҳар томонлама етук, жамиятимиз тараққиёти учун зарур бўлган баркамол инсонлар этиб шакллантиришдан иборат. Баркамол инсон ўзида маънавий ва жисмоний етуқликни мужассам этади. Ўқувчиларнинг ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини шакллантириш учун халқ оғзаки ижоди, халқ эртаклари, ҳикоялар, афсоналар, болалар энциклопедияси ҳамда тасвирий ифодани акс эттирувчи болалар китоблари асосий ўрин тутди. Бундан ташқари Шарқ мутафаккирларининг мероси, шеър ва ғазаллари, бадий ижод намуналари дастури амал бўлиб хизмат қилади. Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбандий, Ал-Бухорий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Муҳаммад ал-Хоразмий, Абулқосим Фирдавсий, Амур Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур сингари алломаларнинг ижтимоий-сиёсий, фалсафий-таълимий қарашларига таяниб иш кўрилса, ўқувчиларнинг таянч компетенцияларини шакллантириш ишлари янада мукамаллик касб этади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, “Она тили” фани қуйидаги вазифаларни бажаради:

1) ўқувчи шахсини Ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстиришга оид фикрлашга;

2) ўзгалар фикрини англашга, ўз фикрини оғзаки ҳамда ёзма шаклда саводли баён қила олишга қаратилган нутқий Ҳикоя қилишни ривожлантириш;

3) ўқувчиларда грамматикага оид билимларни (фонетика, лексикология, сўзнинг таркиби, сўз ясалиши, морфология, синтаксис, ёзув ва имло, тиниш белгилари, нутқ услубларига оид тушунчаларни) шакллантириш ва ривожлантириш;

4) она тилининг кенг имкониятларидан унумли фойдаланган ҳолда фикрини тўғри ва раво баён эта олиш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган Ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстиришни шакллантириш.

Бошланғич таълимда – ўқувчиларнинг саводхонлигини таъминлаш, уларни оғзаки ва ёзма нутқида адабий нутқ меъёрларига риоя қилишга ўргатишдан иборат. Мазкур она тили ўқув дастури қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

1. Савод ўргатиш ва нутқ ўстириш.

2. Фонетика, грамматика, имло ва нутқ ўстириш [6].

Бошланғич таълимнинг илк саводга ўргатиш давриданоқ, ўқувчилар нутқини янги сўзлар ҳисобига бойитишга, таянч компетенцияларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Юқоридаги расмий манбаалардан келиб чиқиб, ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикаси, унинг ривожланиш босқичлари, тамойиллари ва қонуниятлари ҳақида педагог-олимларнинг назариялари таҳлил қилинди. Асосий назарий манбаларга таяниб, хусусий фикрлар, таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Хулоса ўрнида бошланғич синф ўқувчиларида ҳикоя қилиш орқали нутқини ўстириш методикасини такомиллаштириш бошланғич таълим жараёнининг асоси бўлган, доимий диққат ва эътиборни талаб қиладиган, ўз аҳамиятини йўқотмайдиган педагогик вазифа бўлиб, анъанавий таълим тизими шароитида уй вазифаларини бажариш орқали ҳикоя қилиш нутқини ўстириш методик бир таъминотидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Сариев Ш. Бошланғич синф ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириш. Методик қўлланма. – Т.: Yurist-media markazi, 2010. – 76 б.

2. Сафарова Р. V-VI синф она тили дарсларида луғат бойлигини ошириш асосида ўқувчилар нутқини ўстириш. – Т.: ЎзПФТИ, 1994. – 32 б.

3. Таълим жараёнида нутқ маданиятини ривожлантириш масалалари // Ўзбек тили доимий 5-анжумани материал. – Т.: Шарқ, 1999. – 255 б.

4. Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг умумтаълим фанлари бўйича малака талаблари // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. – Б. 141–142.

5. Тўхлиев Б., Иноғомова Р., Тилавова Г. Сўз туркумлари ва нутқ ўстириш методикаси. – Т.: ТДПУ, 2008. – 70 б.

6. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиёдова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 314 б.